

R E C E N Z J E

JÓZEF CEZARY KAŁUŻNY

***Ravenna tra Oriente e Occidente: stori e archeologia*, red. A. Augenti, C. Bertelli, „I Quaderni di «Flaminia»” 8 (2007), ss. 84, il. 14.**

Od roku 2006 pod egidą fundacji „RavennAntica” miały miejsce rozliczne działania naukowe, poczynając od przygotowanej z wielkim rozmachem międzynarodowej wystawy „*Santi Banchieri Re*” (*Santi Banchieri Re. Ravenna e Classe Nel VI secolo San Severo il tempio ritrovato*, red. A. Augenti, C. Bertelli, Ravenna 2006), która rozpoczęła cykl spotkań promocyjnych, konferencji naukowych i indywidualnych działań badawczych, w zakres których weszły także prace wykopaliskowe mała zbadanej części antycznego miasta portowego Classe, szczególnie bazyliki miejskiej San Severo – ostatniej wspaniałej fundacji w okolicy Rawenny. Wszystkie te prace miały na celu ukazanie wymiany handlowo-polityczno-kulturowej, jaka istniała pomiędzy Rawenną a światem antycznym w IV–VI wieku. Jednym z owoców podjętych działań było stworzenie – wraz z fundacją „Flaminia” – zeszytów historycznych „I Quaderni di «Flaminia»”. Ósmy tom tegoż czasopisma zawiera pięć referatów, wygłoszonych pomiędzy 11 maja a 8 czerwca 2006 roku w cyklu konferencji towarzyszących wystawie „Santi Banchieri Re”. Wystąpienia poświęcone były Rawennie, miastu zawieszonemu pomiędzy Wschodem a Zachodem, oraz całemu wy wpływającemu z tego spotkania bogactwu kulturowemu. Tematyka wszystkich wystąpień oscylowała wokół Rawenny: miasta, które w V i VI wieku stało się niekoronowanym centrum administracyjno-politycznym Zachodu. Większość referatów stanowiła kwintesencję wieloletnich badań nad tą tematyką i jeżeli można im cokolwiek zarzucić, to raczej nadmiar informacji niż ich niedostatek. Zeszyt otwiera przedmowa Alby Marii Orselli, wprowadzająca w lekturę poszczególnych artykułów. Warto zwrócić na ten tekst uwagę, albowiem autorka precyzyjnie wydobywa najistotniejsze kwestie poruszane w następujących po sobie referatach; zwraca także uwagę czytelnika na oryginalność spojrzenia danego badacza, znacznie ułatwiając lekturę całości pracy.

Tekstem wprowadzającym jest materiał Martiny Caroli (*Celto e commercio delle reliquie a Ravenna nell'alto Medioevo*, s. 15–27), traktujący o kulcie i handlu relikwiami we wczesnośredniowiecznej Rawennie. M. Caroli przyjmuje w pracy tezę, że Rawenna IX wieku stała się pewnego rodzaju *furt sacra* dla handlu autentycznymi relikwiami świętych męczenników. Chodzi nie tyle o pamiątki po miejscowych świętych, których w tym mieście było niewiele (św. Apolinary, św. Sewer), ile o relikwie, które docierały tu z innych miejsc, głównie ze Wschodu. Tradycja tego miasta zawieszona pomiędzy Wschodem, gdzie translacje świętych szczątków i handel nimi znane były już w V wieku, a długo jeszcze purytańskim w tym względzie Zachodem, sprzyjała stworzeniu punktu „przerzutowego” dla handlarzy relikwiami, którymi zainteresowani byli władcy chrześcijańskiej Europy z Karolem Wielkim na czele. Autorka, bazując na licznych materiałach źródłowych, przedstawia szczególne zasługi w dziedzinie handlu relikwiami enigmatycznej postaci Feliksa, który ok. połowy IX wieku dopomógł m.in. w translacji relikwii św. Sewera, jego żony Wincencji i córki Innocencji. W prezentacji można było dodać, że fakt przeniesienia doczesnych szczątków tych osób spowodował wzrost ich kultu. Wydaje się też, że w tytule pracy autorka powinna wyraźniej zaakcentować, iż jej prezentacja odnosi się właściwie tylko do wieku IX.

Andrea Augenti, autor drugiego artykułu, podejmuje się opisanie relacji i zależności, jakie istniały pomiędzy Rawenną a jej portowym zapleczem, jakim było Classe (*Ravenna e Classe: il racconto di due città, tra storia e archeologia*, s. 29–55). A. Augenti opiera swoje analizy na tekstach źródłowych oraz wynikach prac archeologicznych, które – szczególnie w ostatnich latach – dostarczyły wielu nowych informacji na temat roli Classe, miasta portowego zależnego od cesarskiej siedziby, jaką od 402 roku stała się Rawenna. Autor – opierając się tak na powszechnie znanych budowlach sakralnych, jak i na ostatnich odkryciach – próbuje podkreślić fakt, że Classe nie straciło na znaczeniu względem cesarskiej Rawenny tak bardzo, jak do tej pory zwykło się uważać. Zaś pod koniec VI wieku, kiedy to zaczyna maleć rola bizantyjskiej Rawenny, Classe, port handlowy, nadal stanowi istotny punkt na szlakach międzynarodowej żeglugi morskiej. Tezy swoje autor opiera na wynikach niedawnych odkryć w tzw. dzielnicy magazynowej Classe, gdzie znaleziono znaczne ilości naczyń terakotowych – dzbanów, stągwi, amfor – służących do transportu materiałów sypkich i płynnych. Różnorodność kształtów naczyń, jednoznacznie określających miejsce ich powstania, stała się podstawą do stworzenia mapy miast, z którymi Classe utrzymywało kontakty handlowe. Jednakże najmocniejszym dowodem potwierdzającym tezę o znaczeniu portu jest prezentacja wyników prac przy odkrytej niedawno, bogato dekorowanej bazylice miejskiej pod wezwaniem św. Sewera, wzniesionej właśnie pod koniec VI wieku (konsekracja 581/2), a będącej ostatnią wspaniałą fundacją miejską w zespole Rawenna – Classe. Dodatkowo A. Augenti sugeruje, że szerokie kontakty handlowe, jakie w okresie późnego antyku utrzymuje Rawenna, przynoszą korzyść w postaci ożywionej wymiany w dziedzinie sztuki sakralnej. Na dowód tego badacz dokonu-

je zestawienia kilkunastu kompozycji mozaikowych o podobnej stylistyce, a czasem również tematyce (mozaiki z Rawenny, Classe, a także z Muzeum w Tunisie, oraz z pojedynczych bazylik w Sabratha, Qasr el-Lebia i Henchir Ounaissia i z baptysterium w Bekalta). Hipoteza wydaje się słuszna, ale została poparta zbyt małą ilością wiarygodnych przykładów, w związku z czym nie powinna stanowić dla autora podstawy do wyciągania tak daleko idących wniosków, choć może stać się punktem wyjścia dla dalszych badań i dopomóc w przychylnym ustosunkowaniu się do przyjętej przez A. Augentiego tezy.

Krótki tekst Massimiliano Davida (*Ktisis, Kosmesis kai Ananeosis. Restaurazione e rinasita nei mosaici dell'Africa bizantina*, s. 57–62) przenosi nas do Afryki Północnej okresu bizantyjskiego, miejsca, w którym – według autora – mamy do czynienia z odrodzeniem tradycji wspaniałych mozaik afrykańskich, ale już w nowym, bizantyjskim wydaniu, choć nowy nurt dekoracyjny prezentowany w bazylikach i baptysteriach często rozwija stare hellenorzymskie kompozycje. Od roku 533 w Afryce Północnej mają miejsce wielkie religijno-polityczne zmiany. Ortodoksyjni Bizantyjczycy pokonują heretyckich (ariańskich) Wandalów. Konsekwencją jest powrót w dekoracjach sakralnych do tematyki radykalnie ortodoksyjnej o ewidentnych wpływach wschodnich. M. Dawid pisze o oryginalności tych dekoracji, choć – jak w przypadku trójnawowej bazyliki w Sabratha – materiały pochodzące z innych podupadłych budowli w tym mieście powodują, że „i caratteri dell'estremità orientale non sono ben chiari” (s. 58). Autor podaje jeszcze kilka przykładów kompozycji okresu Justyniana, a także późniejszych, które prezentują stylistykę orientalną, o zdarzających się wpływach tradycji hellenorzymskiej (bazylika w Sabratha – motyw feniksa w mozaice podłogowej, czy przyrównanie kompozycji mozaikowej basenu chrzcielnego z Muzeum w Bardo – koniec III wieku – z basenem chrzcielnym z Bekaltu z końca VI wieku). Choć sam artykuł jest opisem kilku konkretnych dekoracji, które poddano restauracji w okresie Justyniana w Afryce rzymskiej i wyczerpująco scharakteryzowano w poszczególnych podpunktach, to słabą stroną prezentacji jest brak podsumowania całości rozważań.

Czwartym z kolei artykułem jest tekst ks. profesora Giovanniego Montanari (*La chiesa di Ravenna*, s. 63–72), który w głównej mierze traktuje o materiałach źródłowych zgromadzonych w archiwum arcybiskupim. Chociaż artykuł ten jest zaledwie dziesięciostronicowym szkicem dla dużo szerszego zagadnienia, autor wprowadza nas w świat przebogatej spuścizny literackiej, jaką pozostawił po sobie działający od piątego wieku po dziś dzień sekretariat kolejnych biskupów raweńskich. G. Montanari z wielką łatwością prezentuje nie tylko sam zbiór archiwaliów, ale przedstawia również najważniejsze wydania krytyczne tych dokumentów, uwzględniające także materiały zgromadzone w innych archiwach, a mające związek z Rawenną. W artykule zamieszczone zostały również istotne wzmianki prezentujące pewną spójność, jaka istniała pomiędzy źródłami piśmienniczymi a materialnym dziedzictwem Kościoła Rawenny. Tego typu spojrzenie, choć nie nowe (doskonałe opracowanie dziedzictwa materialnego Rawenny wspieranego literaturą

źródłową pozostawił nam F.W. Deichmann: *Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes*, t. I–III, Wiesbaden–Stuttgart 1969–1989), w znacznie większym stopniu uwzględnia materiał archiwalny, co zmienia perspektywę postrzegania rozwoju raweńskiego Kościoła, do tej pory traktowanego przede wszystkim nie tyle jako Kościół wspólnoty wiernych, ile Kościół wielkich budowli sakralnych okresu późnego antyku. Prezentacja ta, choć nie pozbawiona subiektywnego zachwyty nad niepowtarzalnością Rawenny, stanowi bardzo wartościowy przyczynek do badań nad licznymi dokumentami Kościoła diecezji Emilia Romana, a co z tego wynika – nad historią tegoż Kościoła.

W tym miejscu należy dodać, że wobec opisanego tekstu, jak i drugiego z recenzowanych artykułów (A. Augentiego) można sformułować jeden istotny zarzut: teksty te są przedrukami. Opracowanie A. Augentiego jest kopią opublikowanego kilka miesięcy wcześniej materiału, zaś artykuł G. Montanariego pewnego rodzaju wyborem z szerszej prezentacji. Obaj autorzy zamieścili swoje teksty w dużym opracowaniu, będącym dodatkiem do katalogu wystawy „Santi Banchieri Re” (*Santi Banchieri Re. Ravenna e Classe Nel VI secolo San Severo il tempio ritrovato*, red. A. Augenti, C. Bertelli, Ravenna 2006, druk tej publikacji miał miejsce w marcu, a odczyty zamieszczonych w zeszycie historycznym referatów – w maju i czerwcu 2006). Po autorach takiego formatu, jak profesor Andrea Augenti (redaktor recenzowanego tomiku zeszytów historycznych) i ks. prof. Giovanni Montanari (autor wyśmienitej publikacji *Ravenna L'iconologia. Saggi di interpretazione culturale e religiosa dei cicli musivi*, Ravenna 2002) wypada spodziewać się czegoś więcej, niż tylko przedruku własnych tekstów.

Ostatni artykuł autorstwa Clementyny Rizzardì (*L'architettura di Ravenna fra V e VI secolo: orizzonti mediterranei*, s. 73–82), traktuje o śródziemnomorskim – uniwersalnym – charakterze architektury Rawenny okresu późnego antyku. Autorka omawia kolejne przykłady pozostałości architektonicznych z okresu, gdy Rawenna była siedzibą cesarską (od roku 402, z przerwami do roku 476), następnie królewską – za ostrogockiego króla Teodoryka Wielkiego (493–526), aby ostatecznie zaistnieć jako wspaniały przyczółek Bizancjum na zachodzie za cesarza Justyniana Wielkiego (527–565). C. Rizzardì, omawiając budowle sakralne (baptysteria, bazyliki czy mauzolea), z niezwykłą precyzją przedstawia czytelnikowi cechy świadczące o orientalnym, a nawet szerzej: śródziemnomorskim charakterze budowli. Według autorki na zjawisko to miała wpływ polityczno-handlowo-kulturowa wymiana istniejąca pomiędzy Rawenną a innymi wielkimi ośrodkami tego czasu (s. 73 n.), co z kolei wpływało na kosmopolityczny charakter miasta zawieszono między Wschodem a Zachodem, miasta, które w zależności od zapotrzebowania wchłaniało i z wielką swobodą przekształcało nowe trendy w ikonografii czy architekturze tego czasu. Jedyne, co można zarzucić autorce, to niewystarczające rozwinięcie głównej myśli referatu: *L'architettura di Ravenna fra V e VI secolo: orizzonti mediterranei*. Wydaje się, że C. Rizzardì po prostu przeceniła możliwości, jakie

daje tak niewielka publikacja i pomimo ogromnej ilości doskonale zestawionych przykładów nie była w stanie w sposób wyczerpujący rozwinąć tezy.

Podsumowując trzeba podkreślić, że raweńska tradycja badawcza, która zawsze przykładła wielką wagę do wysokiego poziomu naukowego publikacji, także w przypadku recenzowanego zeszytu nie odstąpiła od wypracowanej formuły. Pomimo kilku uwag całość 8 tomu „I Quaderni di «Flaminia»” jest publikacją ze wszech miar godną polecenia dla wszystkich badaczy zajmujących się zagadnieniem późnoantycznego styku kultury wschodniej i zachodniej.